

УДК 327(567=222.5:73)"199/200"
DOI 10.30970/vir.2019.46.0.10369

ВІДНОСИНИ ІРАКСЬКОГО КУРДИСТАНУ З США У 1990-х–2000-х рр: ЧИННИКИ СПІВПРАЦІ ТА ОСНОВНІ ПРОТИРІЧЧЯ

Кадір Асо Араз

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, вул. Університетська, 1, Україна, 79000, тел. 032-239-40-62,
email: asoaraz96@gmail.com*

Висвітлено відносини Іракського Курдистану з США у період 1990-х–2000-х рр. Визначено роль Сполучених Штатів у створенні Курдського регіонального уряду в Іраку на початку 1990-х рр., їхній вплив на досягнення порозуміння між різними курдськими партіями та формування єдиного уряду курдської автономії. Показано співпрацю між США та курдами в Іраку у ході повалення режиму С. Хусейна, а також взаємодію між ними у процесі подальшого конституційного врегулювання у країні. Проаналізовано основні протиріччя між американською адміністрацією в Іраку та курдами у період окупації країни силами міжнародної коаліції, зокрема щодо проблеми визначення кордонів курдської автономії та статусу м. Кіркук. Показано відмінності між американськими посадовцями у ставленні до курдського питання в Іраку. З'ясовано, що попри зміни адміністрації, Вашингтон у цілому послідовно виступає за збереження територіальної цілісності Іраку у нинішніх кордонах, а також підтримує автономний статус Іракського Курдистану.

Ключові слова: Іракський Курдистан; США; курдське питання в Іраку; курдська автономія.

Постановка проблеми. Головним партнером Іракського Курдистану серед країн, що не належать до регіону Близького Сходу, є, безперечно, Сполучені Штати Америки – економічно та політично найпотужніша та найвпливовіша держава світу, що активно задіяна у міжнародних взаєминах практично усіх регіонів планети. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. пряме військове втручання США в Іраку визначило поворотні моменти в історичній долі іракських курдів, дозволило створити та захистити реальну курдську автономію.

Водночас, між курдами в Іраку та Вашингтоном існує низка важливих розбіжностей та протиріч, відмінності у баченні політичних перспектив курдського регіону Іраку. З іншого боку, курдська питання в Іраку має масштабну міжнародну проекцію, а дії Регіону Курдистан – суспільне та політичне «відлуння» на всьому просторі етнічного Курдистану, розділеного кордонами Туреччини, Іраку, Сирії та Ірану, на цілому Близькому Сході.

Сьогодні динамічні зміни у міжнародно-політичній ситуації у близькосхідному регіоні надають актуальності критичному аналізу курдського-американських взаємин, їхніх основних чинників та протиріч, спонукають до спроби оцінити можливі варіанти їхнього майбутнього розвитку.

Аналіз останніх публікацій. Досі проблема відносин Іракського Курдистану зі Сполученими Штатами залишалася практично поза увагою українських дослідників. Лише побіжно її торкався у невеликій публікації М. Корчинський [1].

На даний момент найбільш докладний комплексний аналіз політики США щодо Іракського Курдистану у період 2002–2015 рр., у сполученні з висвітленням історичного підґрунтя подій початку ХХІ ст., зроблено у дисертаційному дослідженні Навзад Абдулла Шукрі [23]. Його автор доводить, що ставлення Вашингтона до курдської проблеми завжди підпорядковувалося американській стратегії на Близькому Сході у цілому та основним цілям політики щодо Іраку зокрема.

У дослідженні американця А. Гомеса докладно проаналізовано хід операції «Providing Comfort», головну роль у якій зіграли США, і яка у 1991–1992 р. дозволила врятувати курдську автономію від розправи іракських урядових сил [12]. Названий автор також запропонував свій аналіз подій, що він розглянув, з погляду базових положень основних шкіл ТМВ, зокрема, ліберальної та реалістської.

У рамках узагальнюючої праці з курдського питання, проблему стосунків Іракського Курдистану зі Сполученими Штатами висвітлював М. Гюнтер [14]. В іншій публікації названого автора, на тлі короткого аналізу історії взаємин США з іракськими курдами, запропоновано схему її періодизації, що складається з п'яти етапів [13]. Про співпрацю Ербілю та Вашингтона після 1991 р. писав Н. Мосакі, у розлогій монографії якого авторська симпатія до курдського руху значною мірою відсунула на задній план властиву багатьом російським дослідникам апріорну негативну оцінку американської зовнішньої політики [3].

У контексті взаємин Регіону Курдистан із США, досить критичний погляд на суспільно-політичні реалії Іракського Курдистану подано у публікації Майкла Рубіна, американського експерта з Близького Сходу, який, зокрема, вказував на значні прояви корупції, елементи авторитаризму та партійний «поділ» державного апарату курдської автономії [22].

Метою статті є аналіз основних чинників взаємодії між США та курдською автономією в Іраку, визначення спільних інтересів та головних розбіжностей між сторонами.

Виклад основного матеріалу. Курдське питання уперше на короткий час з'явилося на порядку денному зовнішньої політики США у 1918 р., коли американський президент Вудро Вільсон проголосив свої знамениті «14 пунктів». Проте декларація Вільсона не мала реального впливу на політичну долю курдів, а курдська тематика на десятиліття опинилася на далекому маргінесі американської зовнішньої політики. Після Другої світової війни, в умовах глобального протистояння між СРСР і США, стратегічне значення

Туреччини як члена НАТО зумовило фактичну підтримку Вашингтоном шовіністичної, репресивної політики Анкари щодо курдської меншини у цій країні – найбільшій з усіх курдських спільнот [13, с. 95]. Водночас, на початку 1970-х рр. американці встановили досить тісні контакти з лідером курдського руху в Іраку М. Барзані, надали йому фінансову та іншу підтримку. Короткий «роман» з американцями завершився після ірано-іракського порозуміння 1975 р., через яке Вашингтон залишив курдів без підтримки, катастрофою. Пізніше, у 1980-ті роки, конфлікт США з ісламістським Іраном та війна між Іраном та Іраком зумовили зацікавленість Вашингтона у підтримці військового потенціалу режиму Саддама Хусейна, а відтак і неприхильне ставлення США до курдського руху в Іраку.

Важливим рубежем у стосунках Сполучених Штатів та Іракського Курдистану став 1991 р. Окупація Іраком Кувейту у серпні 1990 р. та безрезультатність дипломатичного тиску на Багдад змусили США та очолювану ними міжнародну коаліцію вдатися до військової операції проти Іраку та звільнити Кувейт. Під час неї 15 лютого 1991 р. американський президент Дж. Буш-старший закликав іракців до повстання проти С. Хусейна. (Згодом американські посадовці стверджували, що звернення лідера США адресувалося лише верхівці іракських збройних сил) [12, с. 25]. Проте курдський виступ в Іраку був жорстоко придушений все ще досить сильною іракською армією. Лідери курдів просили американців допомогти, але допомоги не отримали. США у той момент не планували війни проти іракських військ на території самого Іраку. Це було б для них непростим завданням із суто військового погляду. У США також боялися можливої «ліванізації» Іраку внаслідок інтервенції, тобто розпаду країни на низку ворогуючих та нестабільних військово-політичних утворень. Крім того, у Вашингтоні побоювалися спровокувати виступи курдів у сусідніх Сирії, Ірані, Туреччині, які, з американського погляду, могли б надзвичайно сильно дестабілізувати увесь Близький Схід [13, с. 97].

Зрештою, тяжкі гуманітарні наслідки вторгнення в Іракський Курдистан каральних сил С. Хусейна (до двох мільйонів курдів залишили свої домівки, рятуючись від розправи) все ж таки спонукали США та їхніх союзників провести у Раді Безпеки ООН резолюцію № 688 (5 квітня 1991 р.), створити у Північному Іраку «безпольотну зону» та змусити іракські війська залишити регіон. Важливим чинником, який підштовхнув Вашингтон до дій, стала позиція Туреччини, дуже занепокоєної можливими наслідками для ситуації в Турецькому Курдистані масового припливу біженців з Південного Курдистану. [12, с. 26].

Події 1991–1992 рр. стали поворотним пунктом як в історії Іракського Курдистану, де постала курдська автономія (Курдський регіональний уряд), так і для ролі у цьому регіоні Сполучених Штатів. За визначенням авторитетного американського курдознавця М. Гюнтера, вони поклали початок новій стадії американської політики у курдському питанні загалом [13, с. 97]. Її головною особливістю стало перманентне залучення США у ситуацію, пов'язану з

Іракським Курдистаном, наявність офіційних контактів з курдськими урядовцями та необхідність урахування курдського чинника у формуванні стосунків із країнами регіону, насамперед Туреччиною. Зауважимо, що тільки у 1992–1995 рр. видатки Сполучених Штатів на забезпечення «безпольотної зони» у Північному Іраку склали близько 1,2 млрд дол. Після 1992 р. Вашингтон намагався вплинути на Анкару, щоб обмежити масштаби турецьких військових операцій проти РПК на території Іракського Курдистану. Зокрема, масштабне турецьке вторгнення у цей регіон у 1995 р., яке супроводжувалося численними порушеннями прав цивільного населення, призвело до згорання американцями деяких спільних із Туреччиною проектів у військовій сфері [3, с. 27].

У ході громадянської війни в Іракському Курдистані у 1994–1996 рр. врешті-решт саме Сполучені Штати зіграли вирішальну роль у припиненні збройної фази у міжкурдському протистоянні. Чималий тиск американських дипломатів змусив лідерів ДПК та ПСК підписати у вересні 1998 р. угоду, яку було виконано [13, с. 100]. Важливим моментом участі США у досягненні миру стало те, що уперше американські високопосадовці публічно декларували свою підтримку національних прав курдів в Іраку та можливість дій проти Багдада у разі агресії проти курдів. Повідомляючи про угоду між курдами, держсекретар Мадлен Олбрайт заявила, що «Сполучені Штати вирішать, як відповісти на дії Багдада, засновані на загрозі, яку вони становлять для сусідів Іраку, регіональної безпеки, життєвих інтересів США та для іракського народу, включно із населенням на півночі країни» [13, с. 100]. Згодом ці запевнення, у чіткішому формулюванні, підтвердив, у зверненнях до конгресу від 6 листопада 1998 р. та 19 травня 1999 р., президент Білл Клінтон. Акт про звільнення Іраку, ухвалений Конгресом у жовтні 1998 р., передбачав американське визнання та підтримку демократичних опозиційних груп в Іраку, у т. ч. курдських. У лютому 1999 р. ДПК та ПСК увійшли до їхнього офіційного списку [12, с. 31]. За американського сприяння, ці групи було об'єднано «під дахом» Іракського національного конгресу, який декларував своєю метою повалення режиму С. Хусейна, демократичні перетворення в Іраку, і водночас підтримку його територіальної цілісності [12, с. 30].

На тлі зближення між США та Іракським Курдистаном, після 1991 р. збереглися і серйозні розбіжності між Вашингтоном та курдськими лідерами. М. Барзані сприйняв неприхильно намагання американців зробити з Іракського Курдистану свого роду безпечну базу для загально іракської демократичної опозиції. Коли у розпал громадянської війни ПСК звернувся до іранців, лідер ДПК побачив у цьому підставу закликати американців до прямого втручання у конфлікт. Коли ж цього не сталося, М. Барзані у 1996 р., ігноруючи заперечення американських дипломатів, сам запросив в Ербіль іракську Республіканську гвардію, після чого Саддам Хусейн знищив чималу частину діячів не курдської опозиції, що знайшла була притулок у цьому місті (членів Іракського національного конгресу, організацій туркоманів) [3, с. 30–31]. Водночас, Сполучені Штати провели евакуацію з Іраку тих курдів та членів їхніх сімей, що співпрацювали з американцями [12, с. 31].

Передумовою для початку нового етапу взаємин між Іракським Курдистаном та США стала сумнозвісна терористична атака у Нью-Йорку 11 вересня 2001 р. Ця подія підштовхнула Вашингтон до масштабного військового втручання в Афганістані, і спонукала президента Дж Буша-молодшого до підготовки інтервенції в Ірак. Активність США у регіоні поживила взаємини між Вашингтоном та Іракським Курдистаном. Напередодні вторгнення в Ірак, коли у Вашингтоні ще розраховували на участь Анкари в операції, курди змогли добитися включення в американсько-турецький меморандум щодо майбутніх дій турецьких військових в Іраку (лютий 2003 р.) положень, які мали обмежувати турецьку присутність у цій країні в інтересах курдів [22, с. 2].

Наприкінці 2002 р. у ході переговорів США добивалися від Анкари згоди на використання бази Інджирлік для операції в Іраку, що планувалася, натомість обіцяли сприяти ухваленню МФВ рішення про надання Туреччині допомоги у 6 млрд. дол. Проте турецький парламент відхилив домовленість, хоча США і отримали можливість використовувати повітряний простір Туреччини [6, с. 219–220].

Позиція Туреччини сприяла збільшенню військово-стратегічного значення Іракського Курдистану. Після вторгнення американців і британців в Ірак у березні 2003 р. «пешмерга» виступили проти іракських урядових сил, а територія Іракського Курдистану стала для коаліції гостинним та порівняно безпечним місцем. У своєму регіоні, охопленому хвилею проамериканських настроїв, курди радо вітали прихід військ США та повалення режиму Саддама Хусейна.

У цей момент деякі американські посадовці озвучували думку про Іракський Курдистан як про можливу, принаймні частково, альтернативу Туреччині у ролі військово-стратегічного плацдарму на Близькому Сході. Приміром, у травні 2003 р. заступник міністра оборони США Пол Вулфовіц говорив про імовірне зменшення значення для американців бази у турецькому Інджирліку, а заступник держсекретаря заявляв навіть, що Інджирлік американцям взагалі не потрібний [3, с. 21]. Проявом погіршення американо-турецьких стосунків стало затримання американцями, у липні 2003 р., у Сулейманії групи турецьких спецназівців, яких звинуватили у підготовці диверсій [13, с. 101].

Після 2003 р. курди самі певний час наполегливо пропонували себе американцям у ролі стратегічних союзників та альтернативи Туреччині. У період перебування в Іраку значних сил американських військ (2003–2011) довго мусувалася ідея створення в Іракському Курдистані постійної американської військової бази. Її, зокрема, підтримував досвідчений американський дипломат Пітер Гелбрейт, відомий своєю послідовно прокурдською позицією [11, с. 1]. У червні 2007 р. на прес-конференції в Ербілі Кубад Талабані, підкреслюючи важливість військової присутності США в Регіоні Курдистан, закликав американців створити там військову базу, що мала б стати гарантією стабільності у регіоні, оплотом протидії терористичній загрозі [3, с. 23]. Збудувати базу в Іракському Курдистані кілька разів пропонував і М. Барзані. У 2006–2007 рр. курдські ЗМІ не раз писали про те, що рішення про базу ось-ось

буде прийняте; значною мірою, це стало темою внутрішньої політики в РК [3, с. 24]. Постійна база в Іракському Курдистані, вочевидь, підняла б вагу регіону в американських політичних калькуляціях, надала б йому ролі певної альтернативи Туреччині, а також зменшила б імовірність масштабного військового вторгнення у регіон турецьких військ.

Загалом, перші роки після розгрому режиму С. Хусейна та зміни влади у Багдаді були періодом особливо інтенсивних контактів між Вашингтоном та курдською автономією, коли американці бачили у курдах важливого союзника у своїх зусиллях закласти в Іраку основи базових демократичних інститутів, і водночас добитися хоча б відносної стабільності та безпеки у цій країні. З іншого боку, йшлося про потужне піднесення проамериканських настроїв у самому Іракському Курдистані, де багато людей відчували у той момент вдячність США за звільнення від постійної загрози з боку режиму у Багдаді.

Для просування своїх інтересів у США курдська автономія почала фінасувати лобістів у Вашингтоні. Зокрема, курди залучили для цього лобістську фірму Роберта Д. Блеквіла. Чимало відставних американських чиновників та військових отримали в Іракському Курдистані посади урядових радників, а представник уряду РК у Вашингтоні Кубад Талабані закликав жертвувати на виборчі кампанії конгресменів – симпатиків курдів [22, с. 2].

В американській столиці іракські курди мали кількох активних «промоутерів». Зокрема, послідовним лобістом курдських інтересів у Вашингтоні став згаданий вище П. Гелбрейт, що обійняв посаду радника курдського уряду та президента. Позиціонуючи курдів в Іраку як переважно секулярну, не ісламістську, прозахідну та проамериканську спільноту, він обстоював (і обстоює зараз) точку зору, що Сполученим Штатам не варто триматися принципу територіальної цілісності Іраку, що розпад цієї країни у її теперішньому вигляді та створення незалежної курдської держави на території Іракського Курдистану найкраще відповідали б американським стратегічним інтересам [3, с. 51]. Іншим відомим захисником «прокурдського» підходу був авторитетний дипломат Річард Холбрук, який неодноразово пропонував розгорнути в Іракському Курдистані війська США та НАТО, особливо наполягаючи на залученні у справи Іраку не лише Сполучених Штатів та Великої Британії, а цілого Північноатлантичного альянсу [3, с. 51].

У січні 2007 р. на слуханнях американському сенаті впливовий діяч Демократичної партії Джозеф Байден (тоді сенатор від штату Делавер, а згодом віце-президент США) озвучив досить радикальний план реорганізації Іраку, відомий як план Байдена–Гелба. Пропонувалося розділи країну на три автономні частини – курдську, сунітську та шіїтську, що утворили б федеративну державу (за прикладом Боснії та Герцеговини). Цей план підтримали тоді кілька колишніх очільників американського зовнішньополітичного відомства – Г. Кіссінджер, Дж. Бейкер, М. Олбрайт. Улітку цього ж року аналогічну ідею висунули двоє американських експертів, Едвард Джозеф (Центр сучасних стратегічних досліджень університету Джонса Хопкінса) та Майкл О'Хенлон (Інститут Брукінгса у Вашингтоні). Вони доводили, що «м'який» поділ Іраку на

три більш-менш гомогенні етноконфесійні регіони, кожен з яких сам відповідав би свою безпеку, допоміг би зрештою зупинити насильство, яке фактично руйнує єдину країну [4]. Вочевидь, реалізація цього плану підняла б державно-політичний статус Іракського Курдистану, проте на порядок денний реальної американської політики він не потрапив.

На тлі активної співпраці курдів з США у перші «постсаддамівські» роки, між американцями та керівництвом курдської автономії існувала низка розбіжностей та протиріч.

Зокрема, помітні відмінності виникли у позиціях американців та курдів щодо визначення нового конституційного ладу Іраку та статусу у його складі Іракського Курдистану. Хоча американці у принципі погоджувалися із курдською «*conditio sine qua non*» щодо перебування Іракського Курдистану у складі Іраку – федералізацією останнього, – конкретні підходи до засад такої федерації виявилися різними. У листопаді 2003 р. в «Угоді з політичного процесу» між Тимчасовою коаліційною адміністрацією (Пол Бренер) і Тимчасовою правлячою радою Іраку (Дж. Талабані) йшлося про перетворення Іраку у федерацію на основі провінцій, що викликало заперечення з боку ДПК [3, с. 40–41]. Для курдів йшлося про федералізацію Іраку у такий спосіб, щоб суб'єктом федерації став цілий Іракський Курдистан, який охоплює, повністю або частково, не одну провінцію Іраку. Курди були незадоволені тим, що у підготовленій за вирішальної участі американців резолюції РБ ООН про передачу владних повноважень в Іраку від тимчасової адміністрації новообраним органам влади (№ 1546 від 8 червня 2006 р.), не згадувалася тимчасова конституція Іраку, в якій йшлося про федеральний устрій країни саме у бажаному для курдів варіанті [3, с. 42].

Серйозні розбіжності між адміністрацією у Вашингтоні та курдськими лідерами викликало питання про Кіркук. З огляду на низку обставин – значна кількість некурдського населення у місті, настрої арабської спільноти в Іраку, категоричну позицію Туреччини, американці були проти підпорядкування Кіркука курдській автономії. У квітні 2003 р., після колапсу влади у Багдаді, загони «пешмерга», контрольовані ПСК, захопили Кіркук. Проте, на вимогу американських військових, курдські сили мали залишити місто [23, с. 78]. У цей момент, на хвилі емоцій після розгрому С. Хусейна курди прагнули негайно виселити з Кіркука тих мешканців-арабів, що опинилися там у результаті багаторічної політики примусової арабізації міста та району. Через стихійне повернення багатьох виселених раніше курдів у місті почалися сутички та акти насильства. У ході візиту М. Барзані (тоді керівника уряду курдської автономії) до Вашингтона у жовтні 2004 р., візиту в Ербіль заступника держсекретаря США Річарда Арміджа у січні 2005 р., американська сторона, дуже зацікавлена в участі курдів у парламентських виборах в Іраку, що мали відбутися 30 січні 2005 р., висловила на підтримку необхідності повернення у Кіркук виселених курдів, реалізації положень ст. 58 перехідного основного закону, проте відкинула можливість негайної передачі Кіркука під курдський контроль [3, с. 43]. Американські посадовці висловилися проти спроб курдської адміністрації

депортувати арабських переселенців, зокрема, про це у серпні 2005 р. заявляв посол США в Іраку Залмай Халізад [23, с. 78]. Зрештою, американські сили в Іраку дещо пригальмували спроби курдів негайно виправити наслідки політики етнічних чисток С. Хусейна, обстоюючи поступове та правове вирішення цього питання, не допускаючи насильства та беззаконь щодо арабського населення.

Курдський дослідник Н. Шукрі обстоює думку, що саме Сполучені Штати зіграли вирішальну роль у тому, що передбачений ст. 140 конституції Іраку референдум щодо статусу спірних територій так і не було проведено [23, с. 75–78]. Аргументи американської сторони було викладено, зокрема, у доповіді спеціальної групи для аналізу ситуації в Іраку, створеної адміністрацією Дж. Буша у 2006 р. Її автори констатували: «враховуючи дуже небезпечну ситуацію в Кіркуку, для запобігання насильству між громадами є необхідним міжнародне посередництво. Суміш курдського, арабського та туркоманського населення у Кіркуку може зробити його пороховою діжкою. Референдум щодо майбутнього Кіркуку бів би вибуховим, і його слід відкласти» [23, с. 79].

Не відкидаючи офіційно ідеї плебісциту у принципі, Вашингтон відтак доклав зусиль для його перенесення, що призвело, як зазначалося у попередньому розділі, до того, що встановлений основним законом відповідний термін минув. США, зокрема, добилися залучення у вирішення територіальної суперечки між Багдадом та Ербілем ООН, а саме МООНСІ (резолюція РБ ООН № 1770), а створена нею комісія підготувала пропозиції щодо варіантів компромісного розв'язання питання про Кіркук (про це докладніше йшлося у попередньому розділі роботи), які жодну сторону не влаштували.

Улітку 2014 р., під час наступу так званої «ІДІЛ» курди змогли взяти Кіркук під свій контроль, але у жовтні 2017 р. загонам «пешмерга» довелося залишити місто. Це, однак, не могло змінити позиції курдів та розв'язати вузол протиріч. За повідомленнями ЗМІ, сьогодні американські дипломати працюють над формуванням нової структури безпеки у Кіркуку, що дозволило б послабити напругу та попередити насильство. Йдеться про план розташувати іракських військ та сил «пешмерга» навколо міста, а забезпечення порядку у самому місті доручити місцевій поліції [8].

Разом з «прокурдськими» голосами, у Вашингтоні лунала і досить гостра критика на адресу іракських курдів. Зокрема, політолог, дослідник Близького Сходу та колишній посадовець тимчасової коаліційної адміністрації в Іраку Майкл Рубін писав (2005) про масштабну корупцію у керівництві обох головних курдських партій, яке здійснює неформальний контроль над бізнесом у регіоні, отримуючи тіньові доходи. В іншій публікації він звертав увагу на глибоко вкорінену клановість внутрішньої політики у курдській автономії, коли ключові державні посади поділено між людьми з родин Барзані або конкуруючої сім'ї Талабані [22]. М. Рубін вважав необґрунтованим поширений у Вашингтоні погляд, що курдська автономія може стати моделлю для демократичного облаштування цілого Іраку, стверджуючи, що її лідери насправді не є демократами, що в Іракському Курдистані існує жорсткий державно-партійний (поділений між двома партіями) контроль над ЗМІ, органи безпеки порушують

права людини, незалежних журналістів піддають переслідуваннями і т. д. [22]. М. Рубін також критикував намагання курдів протиставити себе Туреччині, стратегічно важливому для США партнеру, їхні контакти з РПК, визнаною Вашингтоном терористичною організацією.

Принаймні частково, таку критику слід визнати обґрунтованою. Водночас, варто зазначити, що з часом в Іракському Курдистані відбулися значні зміни на краще у сфері прав людини, свободи слова та прозорості економічної діяльності, хоча, безперечно, і сьогодні Регіону Курдистан багато що у названих напрямках необхідно зробити.

Вагомим чинником співпраці США з Іракським Курдистаном стала, починаючи з 2014 р., активна участь курдів у боротьбі з т. зв. «ІДІЛ», яка захопила значну частину території Іраку та Сирії, у тому числі у Сирії переважно курдське м. Ракка, а в Іраку – Мосул, одне з найбільших міст країни. «Пешмерга» зіграла важливу роль у зупинці просування «халіфату» в Іраку, згодом – у міжнародній операції зі звільнення Мосула. США, разом з багатьма іншими країнами, узяли участь у забезпеченні курдського війська зброєю та амуніцією, взаємодіяли з ними у ході авіаударів по позиціях терористів. Водночас, Вашингтон активно взаємодіяв у боротьбі з «ІДІЛ» з федеральним урядом у Багдаді.

У драматичні дні літа 2014 р., коли «ІДІЛ» захопила велику частину території Іраку, а іракські збройні сили майже втратили боєздатність, президент РК М. Барзані був близький до рішення провести референдум про незалежність Іракського Курдистану. За словами П. Гелбрейта, М. Барзані сказав тоді йому, що «Іраку більше не існує. У нас (курдської автономії. – К. А. А.) тисяча кілометрів кордону із «халіфатом», і тридцять – з Іраком» [11]. Проте курди, зрештою, тимчасово відмовилися від проведення референдуму. На їхнє рішення безперечно вплинула і позиція Вашингтона. Зокрема, у липні 2014 відкласти проведення голосування до перемоги над «Ісламською державою» М. Барзані просив тодішній держсекретар Дж. Керрі, що відвідав Ербіль [11].

Водночас, у керівництва РК могло скластися враження, що значення курдських сил у протистоянні «халіфату», в умовах кризи, яку переживала «офіційна» іракська армія, зробило ставлення Вашингтона до ідеї відокремлення Іракського Курдистану від Іраку більш прихильним. Принаймні, у квітні 2015 р. на зустрічі з представниками усіх політичних партій автономії М. Барзані заявляв, що позиція США змінилася і вони не відкидають ідеї незалежності курдського регіону [23, с. 167]. У травні 2015 р. у заяві Білого дому підкреслювалася підтримка Сполученими Штатами Регіону Курдистан, без традиційного згадування територіальної цілісності Іраку [23, с. 167–168], і це також могло спонукати курдів до оптимістичнішої оцінки позиції Вашингтону.

Зрештою, президент Регіону Курдистан вирішив все ж таки провести плебісцит (про це докладніше йшлося у другому розділі роботи). Безперечно, М. Барзані, готуючи голосування про незалежність, сподівався здобути підтримку Сполучених Штатів. Прихід, після виборів 2016 р., на посаду президента США Д. Трампа вніс у стосунки Ербіля з Вашингтоном чималий

елемент невизначеності. На початку, із постаттю нового глави Білого дому лідери Іракського Курдистану могли пов'язувати певні надії на сприятливі для них зміни у позиції США щодо національних прагнень курдів. Ще під час президентської кампанії Д. Трамп називав себе «великим прихильником» курдів (щоправда, йшлося про курдську меншину у Туреччині) [16]. Не пов'язаний зі старим вашингтонським істеблішментом, Д. Трамп помітно «посунув» у держдепартаменті еліту кадрових кар'єрних дипломатів, що великою мірою забезпечувала наступність американської зовнішньої політики, попри зміни на вищому політичному рівні. Саме вона послідовно обстоювала збереження територіальної цілісності Іраку, відкидаючи ідею незалежності Курдистану [15]. Сприятливим для курдів здавалося і призначення на посаду держсекретаря Рекса Тіллерсона, представника великого нафтового бізнесу, який у 2011 р. займався також просуванням в Іракському Курдистані компанії «Ексон Мобіл», причому всупереч незадоволенню центральної влади Іраку [15].

У лютому 2017 р. М. Барзані звернувся до Д. Трампа із листом, у якому пояснював свій намір провести референдум. Офіційна реакція Вашингтона на рішення курдів була негативною, але, на відміну від заяв Анкари та Тегерана, досить млявою. Спікер держдепартаменту заявив лише, що час для його проведення не є підходящим, і що він не матиме обов'язкових для виконання результатів [11]. 14 травня того ж року курдська делегація, очолювана Масруром Барзані (сином президента РК та його довіреною особою) зустрічалася у Вашингтоні з кількома американськими посадовцями, зокрема, радниками президента Д. Трампа, обговорюючи питання боротьби з тероризмом, а також майбутній референдум в Іракському Курдистані. Згодом в іракських ЗМІ повідомлялося, що нібито-то американська сторона свою позицію щодо референдуму не прояснила, але й не відкинула цієї ідеї [2].

Як видається, в Ербілі могло скластися враження, що США не мають наміру достатньо рішуче протидіяти можливому відокремленню Іракського Курдистану від Іраку. Тим не менше, ставлення Вашингтона до перспективи відокремлення курдської автономії від Іраку виявилось, як і раніше, однозначно негативним. Американські урядовці зрештою почали наполегливо закликати курдів скасувати, чи принаймні перенести проведення референдуму. Із таким проханням зверталися до Ербілю державний секретар Р. Тіллерсон, американські високопоставлені військові, зокрема, начальник Центрального командування Збройних сил США генерал Джозеф Воутел, міністр оборони Сполучених Штатів генерал Джеймс Меттіс [7]. У вересні 2017 р., незадовго до референдуму, американські дипломати, спільно з представниками Великої Британії та ООН, зробили спробу запропонувати М. Барзані альтернативу проведенню плебісциту [25]. Деталі не оприлюднювалися, але, як випливає з повідомлення, йшлося про посередництво, із залученням РБ ООН, у певному «переформатуванні» стосунків курдської автономії з центральним урядом, за умови, що курди відмовляться від проведення голосування. Зокрема, Б. МакГурк, говорячи від імені цілої коаліції проти ІДІЛ, наголошував, що референдум – погане рішення, і що він не на часі [25]. Американський дипломат

зустрічався також з керівництвом «Горран», ПСК та курдського парламенту, переконуючи їх у необхідності відмови від референдуму. Натомість М. Барзані обіцяв вивчити пропозиції дипломатів, проте вимагав гарантій майбутньої незалежності, і говорив, що народ Курдистану покладе кінець «вільному союзу» з державою (Іраком), яка близько ста років піддавала його утискам.

Після проведення референдуму 25 вересня 2017 р. Р. Тіллерсон заявив, що голосуванню та його результатам бракує легітимності, а США продовжують підтримувати «об'єднаний, федеральний, демократичний і процвітаючий Ірак» [18]. Вочевидь, досить несприятливим для Вашингтона розвитком подій виявилось захоплення Кіркука 16 жовтня 2017 р. загонами т. зв. «Сил народної мобілізації», контрольованими та підтримуваними Іраном. Це стало важким ударом по курдській автономії, і водночас дуже посилює іранські позиції в Іраку. У ситуації, коли Багдад, діючи «в унісон» з Анкарою та Тегераном, вдався до жорсткого тиску на курдську автономію, вимагаючи від неї повного скасування результатів плебісциту, очільник американської дипломатії у ході двох зустрічей з іракським прем'єром закликав до діалогу з Ербілем, зусиль з деескалації конфлікту. Декларуючи вкотре підтримку територіальної цілісності Іраку, Р. Тіллерсон говорив, що американці «стурбовані та засмучені. Ми маємо друзів в Багдаді і друзів в Ербілі, і ми заохочуємо всі сторонні розпочати дискусію» [24]. Держсекретар також закликав аль-Абаді розпустити «СНМ». Останнє, проте, зустріло жорстку реакцію з боку глави іракського уряду, який заявив, що шіїтське ополчення є «частиною іракських інституцій», а його доля – внутрішньою справою Іраку [18].

Вирішальним чинником, що зумовлює позицію Вашингтона, стала гостро негативна реакція на ідею проведення референдуму Туреччини, певною мірою Ірану, а також іракського уряду. Традиційно негативною була і позиція Дамаска (хоча її, вочевидь, з огляду на ворожі стосунки з режимом Б. Асада та слабкість офіційного сирійського уряду через тривалу громадянську війну у країні США могли б ігнорувати). Про негативне ставлення до ідеї незалежності Іракського Курдистану усіх країн-сусідів як про причину неприйняття її американцями говорив, зокрема, колишній посол США в Іраку (2014–2016) Стюарт Джонс [17]. Американський дипломат також вказував на, на його думку, економічну нежиттєздатність можливої незалежної курдської держави. Йдеться, вочевидь, насамперед про те, що Іракський Курдистан не має виходу до моря, і його зовнішні комунікації повністю підконтрольні Багдаду, Анкарі та Тегерану.

Офіційна позиція Вашингтона зазнала певної критики у самих США. Приміром, Райан Крокер, американський посол в Іраку у 2007–2009 рр., висловив думку, що Сполучені Штати послабили свої позиції у конфлікті Багдада та Ербіля, коли однозначно зайняли сторону іракського уряду. Натомість Вашингтону варто було зберегти нейтралітет, що збільшило б його потенціал у можливій ролі «чесного брокера» [17]. Різко критикував адміністрацію Трампа також П. Гелбрейт, який під час референдуму був неоплачуваним радником уряду Іракського Курдистану. Він вказував на той факт, що Регіон Курдистан багато років був «бастионом стабільності» в Іраку, і

заявляв, що Іракський Курдистан «більший та більш життєздатний, ніж половина держав в ООН» [17].

Критичне ставлення до тези про необхідність збереження територіальної цілісності Іраку у його теперішніх кордонах висловлював Джон Болтон, який у квітні 2018 р. обійняв посаду радника адміністрації президента з питань національної безпеки. Він, зокрема, в інтерв'ю курдському телеканалу говорив про Ірак як про «failed state», «державу, що зазнала провалу», маючи на увазі ситуацію з безпекою та політичну нестабільність у цій країні, і висловився на підтримку права Іракського Курдистану провести референдум щодо незалежності [19]. У жовтні 2017 р., після захоплення Кіркука урядовими силами Іраку та шіїтським ополченням, Дж. Болтон підкреслював, що уряд у Багдаді є проіранським, а курди – «друзями» американців [20]. Про підтримку права курдської автономії в Іраку стати, після проведення плебісциту, незалежною державою, говорив також сенатор від Айови республіканець Стів Кінг, одноступінь Дж. Болтона (а також, як і останній, учасник т. зв. «чайної партії», неформальної популістської політичної спільноти, почасти близької до республіканців, яка критикує деякі традиційні підходи американської зовнішньої політики). Ірак, заявляв С. Кінг, є державою, кордони якої накреслили під час Першої світової війни Франція та Велика Британія, і сьогодні в інтересах миру та міжнародної стабільності вони можуть бути змінені [20].

Повідомляли, що позиція Дж. Болтона є, ймовірно, суголосною з поглядами М. Помпео, який 26 квітня 2018 р. змінив Р. Тіллersona на посаді державного секретаря [20]. Уряд шіїтської більшості Аділя Абдул-Махді, сформований у Багдаді у жовтні 2018 р., хоча і декларує свою незалежність, безперечно перебуває під значним прихованим іранським впливом. Загони шіїтів-ополченців «Хашд аш-Шаабі», формально підпорядковані іракському уряду, фактично контролюються іранцями, і заявляють про свою антиамериканську позицію. Зокрема, у листопаді 2018 р. проіранські бойовики не дозволили американським літакам приземлитися на базі в іракській провінції Анбар [5]. На тлі загострення стосунків з Іраном, викликаних відмовою президента Д. Трампа від виконання угоди щодо ядерної програми ІРІ, можна припустити імовірно збільшення інтересу американської адміністрації до співпраці з курдською автономією в Іраку.

Коротко підсумовуючи сказане, підкреслимо наступне. Саме дії США виявилися вирішальним чинником, що у 1990-х рр. змінив політичну долю Іракського Курдистану. Першим поворотним моментом стала американська військова операція проти Саддама Хусейна, що захопив Кувейт, у 1991 р. Військова поразка Іраку дозволила курдам створити на півночі Іраку реальну автономію, зрештою, врятовану від Багдада завдяки встановленій США і союзниками «безпольотній зоні». Тоді Сполучені Штати уперше заявили про намір захищати право курдів в Іраку на самоврядування, а згодом саме американська дипломатія зіграла вирішальну роль у припиненні громадянської війни в Іракському Курдистані.

Другий поворотний момент визначила військова операція США проти Іраку у 2003 р., яка призвела до повалення режиму Саддама Хусейна. У цей момент курди в Іраку виступили у ролі союзників американців. У тісній співпраці з останніми, курдські лідери узяли активну та дієву участь у визначенні нових засад державного устрою Іраку, і добилися реорганізації цієї країни у федерацію. В умовах політичної нестабільності та масштабного насильства у «постсаддамівському» Іраку курдська автономія зайняла послідовно проамериканську позицію, декларувала вибір демократичних, прозахідних орієнтирів розвитку, відкинула у цілому ісламістську ідеологію, і фактично виявилася першим союзником США та коаліції в Іраку. Отримуючи американську допомогу, вона стала важливим фактором американського впливу на внутрішню політику Іраку.

Водночас, у взаєминах США з Іракським Курдистаном визначилися і кілька проблемних моментів. Першим з них стали незалежницькі прагнення курдської автономії, чиї державно-політичні стосунки з центральним урядом було врегульовано лише частково, і лідери якої не вважали її перебування у складі Іраку своїм остаточним вибором. Між тим американська адміністрація, підтримуючи іракський федералізм, послідовно виступала проти можливої дезінтеграції Іраку та кроків Ербіля у бік державної самостійності. Вашингтон прагнув знайти баланс між інтересами курдів, бажанням мати прийнятні для себе стосунки з урядом у Багдаді, стратегічно важливим партнерством із Туреччиною, яка завжди ставилася негативно до ідеї створення незалежної курдської держави на будь-якій території, і позицією арабських країн – союзників Сполучених Штатів, що виступають проти можливих змін кордонів Іраку.

Другий проблемний момент зумовили спроби курдів розширити офіційно визнані межі автономії, особливо їхні наполегливі зусилля приєднати до неї Кіркук. США наполягали на вирішенні спірних питань у рамках процедури, передбаченої конституцією, яку фактично заблокував Багдад.

Критику в американському політичному середовищі викликали прояви корупції в Іракському Курдистані, факти зловживання владою та порушень демократичних норм і процедур. Але попри названі розбіжності, після 2003 р. курдська автономія в Іраку у цілому виконувала функцію союзника США. Курди зіграли важливу роль у стримуванні, а потім розгромі «ІДІЛ».

Прихід до влади у Вашингтоні адміністрації популіста Д. Трампа, не пов'язаного з традиційним політичним істеблішментом, дав Ербілю можливість сподіватися на зміну ставлення США до ідеї незалежності Іракського Курдистану. Проте позиція Білого дому залишилася незмінною. США відкинули проведений курдами плебісцит як нелегітимний, і приєдналися до майже одностайної апеляції до курдів усіх впливових регіональних та глобальних політичних акторів відмовитися від сецесії від Іраку.

Незабаром втрата контролю над Кіркуком завдала ще одного удару по незалежницьким аспіраціям Регіону Курдистан. Сьогодні майбутнє Іракського Курдистану як державно-політичної одиниці видається малопередбачуваним,

залежить від розвитку низки взаємопов'язаних тенденцій та конфліктів. Зараз Сполучені Штати є єдиною справді впливовою на Близькому Сході демократичною державою – партнером курдської автономії. Як видається, сьогодні важко оцінити можливість того, що Вашингтон змінить своє негативне ставлення до ідеї незалежності Іракського Курдистану. Проте, на нашу думку, існують вагомі аргументи для США істотно підняти рівень партнерства з курдами. Регіон Курдистан має потенціал стримування просування в Іраку проіранських ісламістів, бути чинником впливу на усі курдські регіони Близького Сходу, союзником Вашингтона у його непростих зараз стосунках з Туреччиною. Натомість для Іракського Курдистану, в умовах загострення старих розбіжностей з Багдадом, посилення іракського централізму, зростаючого проникнення в Ірак Ірану, посилення авторитаризму та антиамериканських настроїв у Туреччині, лише міцний альянс зі Сполученими Штатами може бути запорукою збереження його політичних та економічних здобутків, вибору демократичних орієнтирів розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Корчинський М. В. Двосторонні відносини Іракського Курдистану після завершення війни в Іраку (2003–2011) / М. В. Корчинський // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». – Вип. 108. – С. 304–308.
2. Курдистан: активные дипломатические усилия накануне референдума о самоопределении [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://kurdistan.ru/print/2017/06/15/medium-articles-29611_Kurdistan_aktivnye...
3. Мосаки Н. З. Курдистан и курдский вопрос в политике Запада и России (90-е гг. XX века – начало XXI века) / Н. З. Мосаки. – Москва : ИВ РАН, 2011. – 346 с.
4. Мягкий раздел» Ирака? [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.golos-ameriki.ru/a/a-33-2007-07-11-voa6/620657.html>.
5. Проиранские ополченцы воспрепятствовали приземлению американских самолетов на авиабазе в Анбаре [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kurdistan.ru/2018/11/19/news-34238_Pro-iranskie_opolche.html.
6. Ратніков М. І. Проблеми американо-турецьких відносин за минуле десятиліття / М. Ратніков // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 103. (Частина 1). – Київ, 2011. – С. 221–223.
7. США закликали курдів перенести референдум про незалежність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://newswest.media/article/2017/8/26/ministr-oborony-ssha...>
8. США рассматривают новый план безопасности Киркука, включающий пешмерга [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://kurdistan.ru/2019/01/25/34889news_SSHA_rassmatrivayut.html.
9. Так в грядущем прошлое тлеет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://graniru.org/Politics/Russia/m.123366.html>.
10. Федорова И. США и иракские курды / И. Федорова // Курдский вопрос в Западной Азии в начале XXI века. Сб. статей. – Москва : ИВ РАН, Институт Ближнего Востока, 2006.
11. Galbraith Peter W. Why the Kurds are Paying for Trump's Gift to Iran? [Electronic resource] / Peter W. Galbraith. – Access mode: www.nybooks.com/daily/2017/11/02/kurds-pay-for-trump's.../?printpage=true.
12. Gomes A. F. Providing Comfort to Iraq's Kurds. Forming a de facto Relationship. Thesis. – Naval Postgraduate School, Monterey, California. – 2016. – 79 p.
13. Gunter Michael M. The Five Stages of American Foreign Policy towards the Kurds / Michael M. Gunter // Insight Turkey. – Vol. 13. – № 2. – 2011. – P. 93–10.

14. *Gunter Michael M.* The Kurds Ascending. The evolving solution to the Kurdish problem in Iraq and Turkey. – Palgrave, Macmillan, 2008. – 193 p.
15. For Iraqi Kurds, Trump brings hope for independence [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.foreignaffairs.com/articles/2017-04-12/iraki-kurds-trump-brings-hope-for-independence>.
16. «I am a Big Fan of the Kurds», Says Donald Tramp [Electronic resource]. – Access mode : <https://http://rudaw.net/english/kurdistan/22072016>.
17. *Krishnadev K.* Why Doesn't the US Support Kurdish Independence? [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/10/us-kurdish-independence/343540/>.
18. *Landay J.* Tillerson urges Iraq, Kurds to resolve conflict through dialogue [Electronic resource] / J. Landay, M. Chmaytelli. – Access mode : <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iraq-us/tillerson-urges-iraq-kurds...idUSKBN1Cs2BA>.
19. *Milroie L.* John Bolton: Supported Independence Referendum, will be US National Security Adviser [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.kurdistan24net/en/news/d555d820-5da5-43-de-9802-8f4540e44d1b>.
20. *Milroie L.* Rep. Steve King supports Kurdish independence, suggest Pompeo, Bolton will be friendly to Kurds [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.kurdistan24net/en/news/ec-055030-482f-4168-ad65-5d0827b44197>.
21. Report of the Task Force on the Future of Iraq. Achieving Long-Term Stability to Ensure the Defeat of ISIS. / The Atlantic Council, May, 2017. – 32 p.
22. *Rubin Michael.* Is Iraqi Kurdistan a Good Ally? / Michael Rubin [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.meforum.org/1822/is-iraki-kurdistan-a-good-ally>. January, 2008.
23. *Shukri Navzad Abdullah.* Explaining US foreign policy towards Kurdistan Region of Iraq (2003–2015). Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Leicester. – 2017. – 242 p.
24. *Totten Mihael J.* Trump Throws the Kurds to the Wolves [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.worldaffairsjournal.org/blog/mihael-j-totten/trump-throws-the-kurds-to-the-wolves>.
25. UN, US, UK present alternative to referendum, Kurdish leadership to study it [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.rudaw.net/english/kurdistan/140920173/>.

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2018

Прийнята до друку 20.12.2018

THE RELATIONS OF IRAQI KURDISTAN WITH THE USA IN 1990-s–2000-s: INCENTIVES OF COOPERATION AND MAIN CONTRADICTIONS

Kadir Aso Araz

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. 032-239-40-62,
e-mail: asoaraz96@gmail.com*

The article highlights the relations of Iraqi Kurdistan with the United States during the period of 1990-s–2000-s. The role of the United States in the creation of the Kurdish regional government in Iraq at the beginning of 1990s and their impact on the achievement of mutual understanding between Kurdish parties are defined. The cooperation between the United States and the Kurds in Iraq during the overthrow of S. Hussein's regime, as well as the interaction between them in the process of further constitutional settlement in the country is shown. The main contradiction between the American administration in Iraq during the occupation of the country by the forces of the international coalition, such as the problem of determining the boundaries of the Kurdish autonomy, the status of the city of Kirkuk, are analyzed. The different attitudes of the US officials to the Kurdish issue in Iraq are shown. It is found that Washington, in spite of the administration's changes, consistently advocates the preservation of Iraq's territorial integrity in current borders, and supports the autonomous status of the Iraqi Kurdistan.

Key words: Iraqi Kurdistan; USA; Kurdish issue in Iraq; Kurdish autonomy.